

Píše Václav Smyčka

(E*forum, 01. 02. 2017)

Moderní evropská společnost si uvykla hledat svůj původ v době osvícenství. Michel Foucault zde nacházel kořeny decentralizované (bio)moci, Jürgen Habermas počátky kritické veřejnosti a Niklas Luhmann základy funkcionálně diferenciované společnosti. Jaký „obraz“ této epochy dnes nabízí literární historik **Steffen Martus**, jenž je autorem takřka tisícistránkové monografie ***Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert - ein Epochenbild*** [Osvícenství, německé 18. století - obraz epochy]?

V první řadě je třeba říct, že velice barvitý a čtivý. Martus komponoval svoji práci nikoli jako další teoretický příspěvek k tématu, ale jako literárně skvěle zvládnuté a poutavé líčení epochy. Podává osvícenství prostřednictvím mnoha drobných příběhů, které se vzájemně splétají a doplňují jako v dobře napsaném románu. Představuje různorodé strategie braniborských dvořanů usilujících o vliv ve státě (s. 23-90), střety ctižádostivých profesorů, pietistických a luteránských duchovních na univerzitách v Halle a Lipsku (s. 92-154) i šarvátky městského patriciátu v Hamburku o nadvládu nad městem a pozici v říšské politice (s. 155-262). Podrobně sleduje kariéry prominentních spisovatelů a filozofů, jako byli Christian Wolff (s. 263-283) či Johann Christoph Gottsched (s. 290-300), spleť klientelistické vazby mezi učenci (s. 301-339) a tzv. „radikální osvícenství“ autorů, kteří se svými názory dostávali do konfliktu se stávajícími institucemi i veřejností (s. 400-461). Všimá si ale také projevů osvícenství, které se neslučují s tradičním obrazem zrodu moderního racionalismu. Popisuje esoterické proudy v jen zdánlivě čistě empirické vědě (s. 340-375), líčí zrod estetiky situující krásu do nitra lidské psychy a objevení hloubky sentimentálních citů (s. 525-579) i jejich využití k mobilizaci širokých lidových vrstev pro zájmy státu (s. 580-762). Postupně se tak Martus dostává až k osvícenské experimentální psychologii, jež obrátila svoji pozornost k nejméně racionálním stránkám člověka, jako je zločin a šílenství.

Martus však nezůstal jen u této drobnokresby nesčetných osudů ctižádostivých dvorních básníků, znesvářených univerzitních profesorů a vypočítavých říšských knížat. Kvality jeho práce spočívají především v tom, že dokázal tyto „malé dějiny“ citlivě propojit s celou řadou zásadních teoretických tezí a výpovědí obecnějšího charakteru, bez nichž by zřejmě nebylo možné jednotný „obraz“ epochy vytvořit. Pod povrchem jeho dramaticky vyprávěných příběhů se skrývají i ty nejnáročnější teoretické přístupy, jako je Luhmannova systémová teorie, Foucaultovy modely zrození biomoci či temporalizace času, jak o ní hovořil Reinhard Koselleck. Na pozadí líčení dvorského života pruského království tak můžeme sledovat bez zbytečných výkladů

a odkazů nenápadné drama přechodu od stratifikačně diferencované k funkcionálně diferencované společnosti (především s. 53, 206, 207) i zrození moderní biomoci v myšlení braniborských Hohenzollernů (především kap. *Politik der Newtonianer*, s. 463–491). Vedle těchto „klasiků“ zde narazíme ale též na řadu tezí Aleidy Assmannové či Jonathana I. Israele, jež Martus elegantně vtělil do svých pečlivě vybraných příběhů.

Má pak ale Martusova lehce napsaná práce také vlastní teze, nebo je jen řemeslně zdatně zvládnutou sbírkou drobných příběhů, ilustrujících teoretické koncepce uznávaných předchůdců? Zprostředkovává jeho dílo čtenáři také určitý specifický pohled na německé osvícenství? Zadááme-li se do spleti drobných příběhů, postřehneme na jejich pozadí poměrně jasný velký příběh rozchodu s tradicí, který se však v průběhu 18. století stále více proměňoval ve skepsi vůči lidským schopnostem a možnostem dosáhnout tohoto slibovaného osvobození. Celé úsilí emancipovat člověka z jeho sociálních, náboženských a kulturních podmínek tak podle Martuse v průběhu 18. století ústí v odhalení jeho ještě větší závislosti na tradici a neschopnosti rozejít se s ní. Parafrázujeme-li spolu s Martusem slavnou odpověď Immanuela Kanta na otázku „Co je osvícenství“, můžeme říct, že osvícenství je snaha zbavit se „sebou samým zaviněné nesvéprávnosti“, jež však člověka dovedla k poznání ještě mnohem větší míry „nesvéprávnosti“, než o jaké měl do té doby potuchy.

S tím souvisí Martusova skepse k celkové jednotě i ideové transparentnosti osvícenství jako sociálního a kulturního fenoménu. Martus zavrhuje představu o osvícenství jako intelektuálním projektu, který teleologicky směřoval od „nesvéprávnosti“ feudalismu k moderní sekularizované a racionální společnosti. Ukazuje naopak osvícenství jako takřka nechtěný výsledek střetávání mnoha protikladných zájmů artikulovaných zneprátenými skupinami společnosti. Nikoli prozření a úmysl osvícenců, ale vyvažování slepých konfliktů vedlo k vytvoření moderního státu, ideje tolerance, ale i moderního knižního trhu, na němž mohou být odlišné názory formulovány, aniž by jejich konfliktní potenciál eskaloval do fyzického násilí. Právě Kantovi, který nejen že požadoval osvobození člověka ze „sebou samým zaviněné nesvéprávnosti“, ale též rozpoznal tuto zásadní roli společenského konfliktu – „nedružné družnosti“ –, proto určil Martus ústřední místo své práce. Kanta a braniborského kurfiřta, posléze pruského krále Fridricha III., jehož sebevědomou korunovaci v Královci v roce 1700 kniha začíná, si Martus vybral za hlavní průvodce svého výkladu.

Nepřekvapí proto, že Martus již v titulu práce signalizuje, že vypráví o „německém 18. století“. Jaké je ale Martusovo pojetí „Německa“, jež pro něj hraje natolik důležitou roli, že je umístil jako atribut epochy do titulu své práce? Martus své příběhy čerpá ve valné většině případů z prostředí berlínské a lipské společnosti či berlínského či drážďanského dvora, hamburské městské správy a univerzitního prostředí Halle a Lipska. Činí jen krátké výlety do intelektuálního prostředí Curychu a pouze výjimečně zavítá do katolického prostředí knížecí arcibiskupské rezidence ve Würzburgu a císařské Vídni. Německo, o němž zde Martus vypráví, je tedy Německem převážně protestantským a jazykově homogenním. Je zemí pokrokových univerzit

budovaných v první polovině 18. století, rozvinuté státní byrokracie a kritické veřejnosti rodící se již na počátku 18. století. Tento pohled nám však ukazuje jen jednu část oblastí označovaných kolem roku 1700 jako „Německo“. Stranou totiž zůstávají rozsáhlé oblasti katolického jihu a většina habsburského panství, kde se Martusem pozorované změny společnosti začaly prosazovat s výrazným zpožděním teprve v druhé polovině 18. století.

Martus tak nevypráví ani o té části habsburské monarchie, která se častokrát sama v 18. století k „Německu“ v dobovém vágním vymezení hlásila a která by čtenáře Echos zřejmě nejvíce zajímala, tedy o českých zemích. Pokud by chtěl Martus zahrnout do svého výkladu také tyto oblasti vnímané dobově jako součást „Německa“, nemohl by umístit těžiště svého výkladu do první poloviny 18. století, ale musel by jej posunout o půl století dopředu (Martus končí zmiňovanou Kantovou odpovědí na otázku „Co je osvícenství“). Do Martusových příběhů se tak dostala poněkud nečekaně jen jediná postava z českých zemí – autor povídek o šilencích a sebevrazech Christian Heinrich Spieß –, zmíněný ovšem nikoli v kontextu specifického kulturního prostředí, v němž tvořil (Praha a Bezděkov u Klatov). Rozdíly mezi katolickým a protestantským prostředím, stejně jako složitá etnicko-jazyková problematika habsburské monarchie zůstaly tedy stranou jeho zájmu.

Závěrem proto můžeme konstatovat, že ačkoli se Martusovi podařilo překonat řadu zpětných projekcí modernistických teleologických výkladů, při výběru scény svého vyprávění již nebyl tak důsledný. Přes toto zploštění geografického rámce však považuji jeho práci díky jejím literárním kvalitám i schopnosti ukázat na konkrétním příkladu zásadní teoretické koncepce za mimořádně inspirativní text, který nabízí skutečný čtenářský zážitek.

Steffen Martus: *Aufklärung, das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild*. Berlin: Rowohlt, 2015, 1033 s.

www.ipsl.cz